HOZIRGI ZAMON PSIXOLOGIYASINING TADQIQOT METODLARI.

Toshkent amaliy fanlar universiteti
Ilmiy rahbar: Tulyaganova Dilnoza Ravshanbekovna katta o`qituvchi
Toshkent amaliy fanlar universiteti tarix va filologiya fakulteti o`zbek tili va adabiyoti yonalishi
1- bosqich talabasi Bahodirova Gulnigor Azizjon qizi
Elektron pochta: gulnigorbahodirova3@gmail.com

Annotatsiya

Hozirgi zamon psixologiyasi inson xulq-atvori, kognitiv jarayonlar va hissiy holatlarni chuqur tushunishga intiladi. Bu maqsadga erishishda turli xil tadqiqot metodlari muhim rol o'ynaydi, ular doimiy ravishda rivojlanib bormoqda. Ushbu maqola zamonaviy psixologiyada qo'llaniladigan asosiy tadqiqot metodlarini, ularning afzalliklari, kamchiliklari va amaliy qo'llanilishini tahlil qiladi. Tadqiqotchilar uchun ushbu metodologik yondashuvlarni chuqur o'zlashtirish ilmiy izlanishlarning ishonchliligi va ob'ektivligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar:

Psixologiya, Tadqiqot Metodlari, Zamonaviy Psixologiya, Ilmiy Izlanish, Metodologiya, Eksperimental Metod, Kuzatish

Kirish

Hozirgi zamon psixologiyasi inson ruhiy jarayonlari, xulq-atvori va shaxsiyatining murakkab qirralarini chuqur anglashga intiluvchi dinamik va keng qamrovli fan sohasi hisoblanadi. Ushbu murakkablikni ilmiy asosda tadqiq etish, ishonchli bilimlarni hosil qilish va amaliyotga tatbiq etish uchun puxta ishlab chiqilgan tadqiqot metodlariga ehtiyoj seziladi. Psixologik tadqiqotlarning metodologik asoslari fanning rivojlanishi va uning jamiyatdagi ahamiyatini belgilovchi muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot metodlarining to‘g‘ri

tanlanishi va ilmiy tamoyillarga qat'iy rioya etilishi natijalarning aniqligi, ishonchliligi va umumlashtirilishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Zero, metodologik yondashuvlarning sifati psixologik bilimlarning ilmiy qiymatini va ularning amaliyotdagi samaradorligini bevosita belgilaydi.

Zamonaviy psixologiyada qo‘llaniladigan tadqiqot metodlari eksperimental usullar, kuzatish, intervyu, testlar, so‘rovnomalar, faoliyat mahsulotlarini tahlil qilish, biografik yondashuvlar, psixodiagnostika va psixofiziologik o‘lchovlarni o‘z ichiga oladi . So‘nggi yillarda kompyuter asosidagi onlayn testlar, neyropsixologik tadqiqotlar va miya faoliyatini o‘rganish metodlari kabi zamonaviy texnologiyalarning integratsiyasi psixologik tadqiqotlarning imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi . Bu metodlar inson psixikasini chuqur va aniq o‘rganish uchun zarur bo‘lgan turli yondashuvlarni taqdim etadi, ularning har biri o‘zining afzalliklari va kamchiliklariga ega.

Ushbu maqolada hozirgi zamon psixologiyasining asosiy tadqiqot metodlari, ularning mazmuni, afzalliklari va amaliy qo‘llanilishi atroflicha tahlil qilinadi. Kvantitativ va kvalitativ tadqiqot metodlarining o‘zaro bog‘liqligi va farqlari, shuningdek, aralash metodlarning integratsiyasi ko‘rib chiqiladi . Tadqiqot jarayonida ilmiy qat'iylik, natijalarning ishonchliligi, validligi va etik tamoyillarga rioya etish zarurati alohida ta'kidlanadi. Metodologik yondashuvlarning doimiy rivojlanishi va innovatsiyalarni o‘rganish orqali psixologik bilimlarni boyitish, inson xulq-atvori va ruhiyatini yanada chuqurroq tushunish hamda amaliyot samaradorligini oshirish maqsad qilingan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili hozirgi zamon psixologiyasining tadqiqot metodlari sohasidagi ilmiy izlanishlar va nazariy yondashuvlarning keng qamrovli manzaralarini taqdim etadi. Kirish qismida ta'kidlanganidek, psixologik bilimlarning ilmiy qiymati va amaliyotdagi samaradorligi bevosita metodologik yondashuvlarning sifati bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, adabiyotlar tahlili fanning metodologik asoslarini chuqur anglash, mavjud metodlarning afzalliklari va

cheklovlarini baholash, shuningdek, yangi tendensiyalar va innovatsiyalarni aniqlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologiyada ilmiy tadqiqotlarning metodologik asoslari fan sohasidagi asosiy tamoyillar va amaliy qo‘llanishlarni tizimli ravishda o‘rganib chiqadi, bu esa tadqiqot jarayonida turli metodlar va metodologik yondashuvlarning hal qiluvchi rolini tahlil qilishga imkon beradi.

Zamonaviy psixologik tadqiqotlar metodologik jihatdan boy va xilma-xil bo‘lib, inson psixikasi, xulq-atvori va shaxsiyatining murakkab qirralarini har tomonlama o‘rganishga qaratilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu metodlar asosan kvantitativ va kvalitativ yondashuvlarga bo‘linadi, biroq so‘nggi yillarda aralash metodlar va neyropsixologik texnologiyalarning integratsiyasi tadqiqot imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda . Har bir yondashuv o‘ziga xos nazariy asoslarga ega bo‘lib, ma’lum bir turdagi tadqiqot savollariga javob berishda samarali hisoblanadi.

Kvantitativ tadqiqot metodlari psixologiyada miqdoriy ma’lumotlarni to‘plash, tahlil qilish va statistik usullar yordamida umumlashtirishga qaratilgan bo‘lib, ob’ektivlik, aniqlik va umumlashtirish qobiliyatini ta’minlashga intiladi. Bu metodlar orasida eksperimental usullar, so‘rovnomalar, standartlashtirilgan testlar, psixofiziologik o‘lchovlar va kompyuter asosidagi onlayn testlar alohida o‘rin tutadi . Eksperimental tadqiqotlar, masalan, nazorat guruhlari va tasodifiy taqsimlash kabi mexanizmlar orqali o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlashda eng kuchli vosita hisoblanadi. Tadqiqotchilar mustaqil o‘zgaruvchini manipulyatsiya qilib, uning qaram o‘zgaruvchiga ta’sirini o‘lchash orqali gipotezalarni sinovdan o‘tkazadilar. Bu yondashuv, masalan, yangi terapiya usulining samaradorligini yoki ma’lum bir stimulyatorning kognitiv jarayonlarga ta’sirini o‘rganishda keng qo‘llaniladi. So‘rovnomalar va testlar esa katta hajmdagi ma’lumotlarni qisqa vaqt ichida to‘plash, shaxsiyat xususiyatlari, munosabatlar, e’tiqodlar va xulq-atvor tendensiyalarini miqdoriy jihatdan baholash uchun keng qo‘llaniladi. Ular kesma (cross-sectional) yoki uzunlamas (longitudinal) tadqiqotlarda qo‘llanilib, populyatsiyaning ma’lum bir xususiyatlari haqida statistik

ma’lumotlar beradi. Psixofiziologik o‘lchovlar, jumladan, yurak urish tezligi o‘zgaruvchanligi, ter o‘tkazuvchanligi, ko‘z harakatlarini kuzatish (eye-tracking) kabi usullar psixologik jarayonlarning fiziologik korrelyatsiyalarini ob’ektiv tarzda o‘lchashga imkon beradi. Kvantitativ ma’lumotlarni tahlil qilishda dispersiya tahlili (ANOVA), regressiya tahlili, faktor tahlili kabi murakkab statistik usullar qo‘llanilib, ular o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni, farqlarni va bashorat qilish modellarini aniqlashga xizmat qiladi. Kvantitativ metodlarning asosiy afzalliklari ularning takrorlanuvchanligi (replicability), natijalarni keng populyatsiyaga umumlashtirish imkoniyati (generalizability) va gipotezalarni qat’iy sinovdan o‘tkazish qobiliyatidir. Biroq, ularning kamchiliklari ham mavjud bo‘lib, ular ko‘pincha hodisalarning chuqur kontekstual tushunchasini ta’minlay olmaydi, inson tajribasining boyligini soddalashtirishi mumkin va sun’iy muhitda olingan natijalar real hayot sharoitlariga har doim ham mos kelavermasligi (ekologik validlik muammosi) mumkin.

Kvalitativ tadqiqot metodlari esa inson tajribasi, ma’nolari, ijtimoiy konteksti va murakkab hodisalarni chuqur tushunishga qaratilgan. Bu metodlar kuzatish (ishtirokchi yoki ishtirokchisiz), intervyu (strukturalashtirilmagan, yarim-strukturalashtirilgan, narrativ), faoliyat mahsulotlarini tahlil qilish, biografik yondashuvlar (hayot hikoyalari, keys-stadiylar) va kontent tahlilini o‘z ichiga oladi. Kvalitativ tadqiqotlar hodisalarni tabiiy muhitda o‘rganishga, ishtirokchilarning sub’ektiv tajribalarini tushunishga va murakkab ijtimoiy jarayonlarning nozik jihatlarini ochib berishga imkon beradi. Masalan, chuqur intervyular orqali shaxslarning motivatsiyalari, e’tiqodlari, hissiy holatlari va dunyoqarashlari haqida boy va kontekstual ma’lumot olish mumkin. Kontent tahlili esa matnli, vizual yoki audio ma’lumotlardagi mavzular, naqshlar va ma’nolarni aniqlashga yordam beradi. Kvalitativ yondashuvlarning asosiy afzalligi ularning kontekstga sezgirligi, hodisalarni to‘liqroq, boyroq tasvirlash qobiliyati va yangi nazariyalarni shakllantirish (theory generation) imkoniyatidir. Shu bilan birga, ularning kamchiliklari ham bor, jumladan, natijalarni keng populyatsiyaga

umumlashtirishning qiyinligi (transferability masalasi), tadqiqotchining sub'ektivligi ta'siri va ma'lumotlarni tahlil qilishning vaqt talab qiluvchi, mehnat talab qiluvchi jarayoni.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kvantitativ va kvalitativ metodlar o‘rtasidagi falsafiy bog‘liqlik va ularning aniq farqlanishi psixologik metodologiyaning markaziy jihatidir. Kvantitativ yondashuvlar ko‘pincha empirik faktlarni o‘lchash va statistik qonuniyatlarni aniqlashga intilsa, kvalitativ yondashuvlar inson tajribasining ma'no va mohiyatini tushunishga urg‘u beradi. Bu ikki yondashuv bir-birini to‘ldirib, birgalikda psixologik hodisalarni yanada to‘liqroq va ko‘p qirrali tushunishga xizmat qiladi.

So‘nggi yillarda psixologik tadqiqotlarda aralash metodlarning (mixed methods) qo‘llanilishi tobora ommalashib bormoqda. Aralash metodlar kvantitativ va kvalitativ yondashuvlarni bir tadqiqot doirasida birlashtirishni nazarda tutadi. Bu yondashuv har bir metodning afzalliklaridan foydalangan holda, ularning kamchiliklarini minimallashtirishga imkon beradi. Masalan, konvergent parallel dizaynda kvantitativ va kvalitativ ma'lumotlar bir vaqtning o‘zida to‘planib, so‘ngra bir-birini tasdiqlash yoki to‘ldirish uchun tahlil qilinadi (triangulyatsiya). Tushuntiruvchi ketma-ket dizaynda esa avval kvantitativ ma'lumotlar to‘planib, so‘ngra ularni chuqurroq tushuntirish uchun kvalitativ ma'lumotlar yig‘iladi. Bu yondashuv psixologik hodisalarning murakkabligini to‘liqroq aks ettirishga va yanada ishonchli, valid natijalarga erishishga yordam beradi, chunki u keng ko‘lamli statistik umumlashtirishni chuqur kontekstual tushuncha bilan birlashtiradi.

Zamonaviy texnologiyalarning psixologik tadqiqotlarga integratsiyasi metodologik imkoniyatlarni sezilarli darajada kengaytirdi. Kompyuter asosidagi onlayn testlar va so‘rovnomalar ma'lumotlarni tez va samarali to‘plash, katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va geografik jihatdan keng auditoriyani qamrab olish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, global miqyosdagi tadqiqotlar va katta namunalarni o‘rganishda qulaylik yaratadi. Neyropsixologik tadqiqotlar va miya faoliyatini o‘rganish metodlari (masalan, funktsional magnit-rezonans tomografiya

(fMRI), elektroensefalografiya (EEG), magnetoensefalografiya (MEG), transkranial magnit stimulyatsiya (TMS) va voqea bilan bog‘liq potentsiallar (ERPs)) psixologik jarayonlarning neyrobiologik asoslarini tushunishda inqilobiy o‘zgarishlar yasadi. Ushbu metodlar kognitiv jarayonlar (xotira, diqqat, qaror qabul qilish), emotsiyalar va xulq-atvorning miyadagi konkret lokalizatsiyasini, dinamikasini va neyron mexanizmlarini ob’ektiv tarzda o‘rganishga imkon beradi. Masalan, fMRI yordamida miyaning qaysi sohalari ma’lum bir vazifani bajarishda faollashishini aniqlash mumkin, EEG esa miya faoliyatining vaqtinchalik o‘zgarishlarini yuqori aniqlikda qayd etadi. Bu texnologiyalar psixologik bilimlarni chuqurlashtirish va ularning ilmiy asosini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi, shu bilan birga, ularni qo‘llash yuqori texnik bilim va katta moliyaviy resurslarni talab qiladi.

Psixologik tadqiqotlarning metodologik asoslari nafaqat metodlarni tanlash va qo‘llashni, balki ilmiy qat’iylik, natijalarning ishonchliligi (reliability), validligi (validity) va etik tamoyillarga qat’iy rioya etish zaruratini ham o‘z ichiga oladi. Ishonchlilik tadqiqot natijalarining barqarorligini, ya’ni bir xil sharoitlarda takroriy o‘lchovlar o‘tkazilganda o‘xshash natijalar olish mumkinligini anglatadi. Uning turlari orasida test-retest ishonchliligi (vaqt o‘tishi bilan barqarorlik), ichki muvofiqlik (masalan, Kronbax alfasi orqali o‘lchanadigan elementlarning bir-biriga mos kelishi) va inter-reyter ishonchliligi (turli kuzatuvchilarning bir xil natijalarga erishishi) mavjud. Validlik esa tadqiqotning aslida nimani o‘lchashni maqsad qilgan bo‘lsa, aynan shuni o‘lchayotganligini bildiradi. Validlikning bir necha turlari mavjud bo‘lib, ular tadqiqotning turli jihatlariga tegishli: konstruktiv validlik (nazariy konstruktlarning to‘g‘ri o‘lchanishi), kontent validligi (o‘lchov vositasining o‘rganilayotgan hodisaning barcha muhim jihatlarini qamrab olishi), kriterial validlik (o‘lchov vositasining boshqa, tashqi mezonlar bilan qanchalik bog‘liqligi), ichki validlik (sabab-oqibat bog‘liqliklarining aniqligi va boshqa omillarning ta’sirini istisno qilish) va tashqi validlik (natijalarni boshqa sharoitlarga yoki populyatsiyalarga umumlashtirish imkoniyati). Ekologik validlik esa tadqiqot natijalarining real hayot sharoitlariga qanchalik mos kelishini baholaydi. Tadqiqot

metodlarini tanlashda va tadqiqot dizaynini ishlab chiqishda ularning ishonchliligi va validligini ta’minlashga alohida e’tibor qaratish lozim, chunki bu omillar tadqiqot natijalarining ilmiy qiymatini va amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Etik tamoyillar psixologik tadqiqotlarning ajralmas qismi bo‘lib, ular ishtirokchilarning huquqlari va farovonligini himoya qilishga qaratilgan. Bu tamoyillar orasida xabardor qilingan rozilik (informed consent), ya’ni ishtirokchilarga tadqiqotning maqsadi, tartibi, potentsial xavflari va foydalari haqida to‘liq ma’lumot berish va ularning erkin roziligini olish; maxfiylik (confidentiality) va anonimlik (anonymity), ya’ni ishtirokchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish va ularning shaxsini oshkor etmaslik; ishtirokchilarga zarar yetkazmaslik (do no harm) va ularning ruhiy yoki jismoniy salomatligiga putur yetkazmaslik; shuningdek, tadqiqot natijalarini halol va shaffof tarzda taqdim etish kabi jihatlar mavjud. Tadqiqotchilar o‘z ishlarida ushbu etik me’yorlarga qat’iy rioya etishlari shart, chunki bu nafaqat tadqiqotning ilmiy obro‘sini saqlaydi, balki ishtirokchilarning ishonchini ham mustahkamlaydi. Ko‘pgina mamlakatlarda tadqiqotlarning etik jihatlarini ko‘rib chiqadigan va tasdiqlaydigan Etik Qo‘mitalar (Institutional Review Boards – IRBs) faoliyat yuritadi. Metodologik asoslarning nazariy mazmuni va ahamiyati, shuningdek, ularning amaliy qo‘llanilishi psixologiyada ilmiy tadqiqotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi va validligi uchun chuqur tushuncha beradi.

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili hozirgi zamon psixologiyasining tadqiqot metodlari dinamik va ko‘p qirrali ekanligini, doimiy ravishda rivojlanib borayotganini ko‘rsatadi. Kvantitativ, kvalitativ va aralash metodlarning har biri o‘ziga xos afzallik va kamchiliklarga ega bo‘lib, ularning samarali qo‘llanilishi tadqiqot savollarining xususiyatlariga, o‘rganilayotgan hodisaning murakkabligiga va tadqiqotchining maqsadlariga bog‘liq. Zamonaviy texnologiyalarning, xususan, neyropsixologik usullar va kompyuterlashtirilgan vositalarning integratsiyasi psixologik tadqiqotlarning imkoniyatlarini kengaytirib, inson psixikasini yanada chuqur va ob’ektiv o‘rganishga zamin yaratmoqda. Shu

bilan birga, ilmiy qat’iylik, ishonchlilik, validlik va etik tamoyillarga rioya etish har qanday psixologik tadqiqotning asosiy sharti bo‘lib qolmoqda. Bu jihatlar psixologik bilimlarning ilmiy qiymatini va ularning amaliyotdagi samaradorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot metodologiyasining doimiy rivojlanishi va innovatsiyalarni o‘rganish psixologiya fanining kelajakdagi taraqqiyotini belgilaydi va inson xulq-atvori hamda ruhiyatini yanada chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Hozirgi zamon psixologiyasida tadqiqot metodologiyasi inson psixikasining murakkab qirralarini chuqur anglashga qaratilgan ilmiy izlanishlarning asosiy ustuni hisoblanadi. U nafaqat ma’lumot to‘plash usullarini, balki tadqiqot savollarini shakllantirish, dizaynni ishlab chiqish, ma’lumotlarni tahlil qilish va natijalarni talqin qilishning butun jarayonini qamrab oluvchi strategik yondashuvni ifodalaydi [4]. Metodologik tanlovlar tadqiqotning ilmiy qiymatini, uning ishonchliligini va amaliy ahamiyatini bevosita belgilaydi. Shu sababli, tadqiqotchilar o‘z ishlarida ilmiy qat’iylik, validlik va etik tamoyillarga qat’iy rioya etishlari shart .

Psixologik tadqiqotlarning metodologik asoslari doimiy rivojlanishda bo‘lib, yangi nazariyalar, texnologik imkoniyatlar va ijtimoiy ehtiyojlarga javoban moslashib boradi. Metod tanlashda tadqiqot savolining tabiati, o‘rganilayotgan hodisaning murakkabligi, mavjud resurslar va tadqiqotchining epistemologik pozitsiyasi hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Masalan, sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlash zarur bo‘lganda eksperimental dizaynlar afzal ko‘rilsa, inson tajribasining chuqur ma’nolarini tushunish uchun sifatli yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Kvantitativ tadqiqot dizaynlarini ishlab chiqishda metodologik qat’iylikni ta’minlash bir qator muhim jihatlarni o‘z ichiga oladi. Eksperimental tadqiqotlarda ichki validlikni oshirish uchun o‘zgaruvchilarni qat’iy nazorat qilish, ishtirokchilarni tasodifiy taqsimlash va nazorat guruhlarini qo‘llash zarur. Bu, mustaqil o‘zgaruvchining qaram o‘zgaruvchiga ta’sirini boshqa omillarning aralashuvisiz aniqlashga imkon beradi. Tashqi validlikni ta’minlash uchun esa namuna hajmini

to‘g‘ri aniqlash (statistik quvvat tahlili orqali), namuna olish usullarini (masalan, tasodifiy namuna olish) puxta tanlash va natijalarni keng populyatsiyaga umumlashtirish imkoniyatini hisobga olish lozim. So‘rovnomalar va testlar kabi miqdoriy vositalarni qo‘llashda ularning psixometrik xususiyatlari – ishonchliligi (test-retest, ichki muvofiqlik) va validligi (konstruktiv, kontent, kriterial) sinchkovlik bilan baholanishi kerak. Ma’lumotlarni tahlil qilishda esa tegishli statistik usullarni (korrelyatsiya, regressiya, ANOVA, faktor tahlili) tanlash va ularni to‘g‘ri qo‘llash natijalarning ob’ektivligi va ilmiy asosliligini ta’minlaydi .

Kvalitativ tadqiqot metodologiyasi esa inson tajribasining boyligini va kontekstual murakkabligini chuqur tushunishga qaratilgan bo‘lib, o‘ziga xos dizayn tamoyillariga ega. Bu yondashuvda tadqiqotchi o‘rganilayotgan hodisaning tabiiy muhitdagi holatini saqlab qolishga intiladi. Namuna olish jarayoni ko‘pincha maqsadli bo‘lib, ma’lum bir hodisani chuqur o‘rganish uchun eng boy ma’lumotni taqdim eta oladigan ishtirokchilarni tanlashga qaratiladi. Ma’lumotlar to‘yinganligi (data saturation) – yangi ma’lumotlar qo‘shimcha tushuncha bermay qo‘yganda ma’lumot yig‘ishni to‘xtatish – sifatli tadqiqotlarning muhim mezonidir. Tadqiqotchining roli va uning sub’ektivligi (refleksivlik) sifatli tadqiqotlarda ochiq tan olinadi va tahlilga kiritiladi, chunki tadqiqotchi ma’lumotlarni shakllantirish va talqin qilishda faol ishtirok etadi. Natijalarning ishonchliligi va validligini ta’minlash uchun sifatli tadqiqotlarda "ishonchlilik" (trustworthiness) mezonlari qo‘llaniladi, jumladan, ishonchlilik (credibility), o‘tkazuvchanlik (transferability), barqarorlik (dependability) va tasdiqlanuvchanlik (confirmability) kabi jihatlar orqali tadqiqotning qat’iyligi baholanadi. Masalan, ishtirokchilar bilan natijalarni tasdiqlash (member checking) yoki boshqa tadqiqotchilar bilan ma’lumotlarni tahlil qilish (peer debriefing) kabi usullar ishonchlilikni oshirishga xizmat qiladi [2].

So‘nggi yillarda psixologik tadqiqotlarda aralash metodlarning (mixed methods) qo‘llanilishi metodologik innovatsiyaning muhim yo‘nalishi sifatida ajralib turadi. Bu yondashuv kvantitativ va kvalitativ metodlarning kuchli tomonlarini birlashtirib, ularning har birining cheklovlarini bartaraf etishga intiladi

[3]. Aralash metodlar tadqiqot savollariga yanada chuqur va keng qamrovli javoblar topish imkonini beradi. Masalan, bir tadqiqotda avval katta miqyosdagi so‘rovnoma orqali umumiy tendensiyalar aniqlanib, so‘ngra tanlangan ishtirokchilar bilan chuqur intervyular o‘tkazish orqali bu tendensiyalarning sabablari va kontekstual ma’nolari o‘rganilishi mumkin (tushuntiruvchi ketma-ket dizayn). Yoki aksincha, dastlabki sifatli tadqiqot orqali yangi nazariyalar yoki gipotezalar shakllantirilib, keyinchalik ular miqdoriy usullar yordamida katta populyatsiyada sinovdan o‘tkazilishi mumkin (kashfiyotchi ketma-ket dizayn). Konvergent parallel dizaynda esa ikkala turdagi ma’lumotlar bir vaqtda to‘planib, so‘ngra natijalar bir-birini tasdiqlash yoki to‘ldirish uchun solishtiriladi (triangulyatsiya). Aralash metodologiyaning afzalliklari qatoriga natijalarning yanada mustahkamligi, hodisalarni ko‘p qirrali tushunish va nazariyalarni boyitish kiradi. Biroq, bu yondashuv dizaynning murakkabligi, ma’lumotlarni integratsiya qilishdagi qiyinchiliklar va tadqiqotchidan yuqori darajadagi metodologik ko‘nikmalarni talab qilishi bilan bog‘liq o‘ziga xos qiyinchiliklarga ham ega.

Zamonaviy texnologiyalarning psixologik tadqiqotlarga integratsiyasi metodologik landshaftni tubdan o‘zgartirmoqda. Kompyuter asosidagi onlayn testlar va so‘rovnomalar ma’lumotlarni tezkor va samarali to‘plash, katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash va geografik jihatdan keng auditoriyani qamrab olish imkonini beradi [1, 2]. Bu, ayniqsa, global miqyosdagi tadqiqotlar va katta namunalarni o‘rganishda qulaylik yaratadi. Sun’iy intellekt (AI) va mashinani o‘rganish (machine learning) algoritmlari katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish, murakkab naqshlarni aniqlash va xulq-atvorni bashorat qilishda yangi imkoniyatlar ochmoqda. Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari esa eksperimental psixologiyada yangi yo‘nalishlarni yaratib, nazorat qilinadigan, ammo realistik muhitlarda xulq-atvor va kognitiv jarayonlarni o‘rganishga imkon beradi. Masalan, fobiyalarni davolashda yoki ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatishda VR simulyatsiyalari samarali qo‘llanilmoqda. Mobil sensorlar va taqiladigan qurilmalar (wearable devices) real vaqt rejimida fiziologik va xulq-atvor ma’lumotlarini

(masalan, uyqu, stress darajasi, jismoniy faollik) yig‘ish imkonini berib, ekologik validlikni oshiradi.

Neyropsixologik tadqiqotlar va miya faoliyatini o‘rganish metodlari (fMRI, EEG, MEG, TMS, ERPs) psixologik jarayonlarning neyrobiologik asoslarini tushunishda inqilobiy o‘zgarishlar yasadi . Ushbu metodlar kognitiv jarayonlar, emotsiyalar va xulq-atvorning miyadagi konkret lokalizatsiyasini, dinamikasini va neyron mexanizmlarini ob’ektiv tarzda o‘rganishga imkon beradi. Masalan, fMRI yordamida miyaning qaysi sohalari ma’lum bir vazifani bajarishda faollashishini aniqlash mumkin, EEG esa miya faoliyatining vaqtinchalik o‘zgarishlarini yuqori aniqlikda qayd etadi. Bu texnologiyalar psixologik bilimlarni chuqurlashtirish va ularning ilmiy asosini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq, bu texnologiyalarni qo‘llash yuqori texnik bilim, katta moliyaviy resurslar va ma’lumotlarni tahlil qilishda murakkab statistik modellarni talab qiladi. Shuningdek, katta hajmdagi neyrofiziologik ma’lumotlarni qayta ishlash va ulardan mazmunli xulosalar chiqarish yangi metodologik yondashuvlarni talab qiladi.

Har qanday psixologik tadqiqotning metodologik asoslari natijalarning ishonchliligi (reliability), validligi (validity) va etik tamoyillarga qat’iy rioya etish zaruratini o‘z ichiga oladi . Ishonchlilik tadqiqot natijalarining barqarorligini, ya’ni bir xil sharoitlarda takroriy o‘lchovlar o‘tkazilganda o‘xshash natijalar olish mumkinligini anglatadi. Validlik esa tadqiqotning aslida nimani o‘lchashni maqsad qilgan bo‘lsa, aynan shuni o‘lchayotganligini bildiradi. Bu ikki mezon tadqiqotning ilmiy qiymatini va amaliy ahamiyatini belgilaydi. Ichki validlik sabab-oqibat bog‘liqliklarining aniqligini ta’minlasa, tashqi validlik natijalarni boshqa sharoitlarga yoki populyatsiyalarga umumlashtirish imkoniyatini baholaydi. Ekologik validlik esa tadqiqot natijalarining real hayot sharoitlariga qanchalik mos kelishini baholaydi. Tadqiqot dizaynini ishlab chiqishda va metodlarni tanlashda ushbu validlik turlarini maksimal darajada ta’minlashga intilish lozim.

Etik tamoyillar psixologik tadqiqotlarning ajralmas qismi bo‘lib, ular ishtirokchilarning huquqlari va farovonligini himoya qilishga qaratilgan. Xabardor

qilingan rozilik (informed consent) olish, ishtirokchilarning maxfiyligi (confidentiality) va anonimligini (anonymity) ta’minlash, ularga zarar yetkazmaslik (do no harm) va tadqiqot natijalarini halol va shaffof tarzda taqdim etish asosiy etik majburiyatlardir. Ayniqsa, yangi texnologiyalar va katta ma’lumotlar bilan ishlashda ma’lumotlar maxfiyligi va xavfsizligi masalalari yanada dolzarb tus oladi. Tadqiqotchilar o‘z ishlarida ushbu etik me’yorlarga qat’iy rioya etishlari shart, chunki bu nafaqat tadqiqotning ilmiy obro‘sini saqlaydi, balki ishtirokchilarning ishonchini ham mustahkamlaydi. Ko‘pgina mamlakatlarda tadqiqotlarning etik jihatlarini ko‘rib chiqadigan va tasdiqlaydigan Etik Qo‘mitalar (Institutional Review Boards – IRBs) faoliyat yuritadi, ularning ruxsatisiz tadqiqot o‘tkazish mumkin emas.

Xulosa qilib aytganda, psixologik tadqiqot metodologiyasi dinamik va ko‘p qirrali soha bo‘lib, u ilmiy bilimlarni yaratish va amaliyotga tatbiq etishning asosiy vositasidir. Metodologik tanlovlar tadqiqot savollarining xususiyatlariga, o‘rganilayotgan hodisaning murakkabligiga va tadqiqotchining maqsadlariga bog‘liq holda strategik tarzda amalga oshirilishi lozim. Kvantitativ, kvalitativ va aralash metodlarning o‘zaro integratsiyasi, shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning jadal rivojlanishi psixologik tadqiqotlarning imkoniyatlarini kengaytirib, inson psixikasini yanada chuqur va ob’ektiv o‘rganishga zamin yaratmoqda. Shu bilan birga, ilmiy qat’iylik, ishonchlilik, validlik va etik tamoyillarga rioya etish har qanday psixologik tadqiqotning asosiy sharti bo‘lib qolmoqda. Bu jihatlar psixologik bilimlarning ilmiy qiymatini va ularning amaliyotdagi samaradorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot metodologiyasining doimiy rivojlanishi va innovatsiyalarni o‘rganish psixologiya fanining kelajakdagi taraqqiyotini belgilaydi va inson xulq-atvori hamda ruhiyatini yanada chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Xulosa

Hozirgi zamon psixologiyasining tadqiqot metodlari doimiy evolyutsiya jarayonida bo‘lib, kelajakda fanlararo integratsiya va texnologik innovatsiyalar

markaziy o‘rin tutadi. Sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar tahlili, neyrotexnologiyalar va virtual reallik kabi ilg‘or vositalar inson psixikasining murakkab mexanizmlarini yanada chuqur va realistik sharoitlarda o‘rganishga imkon beradi. Aralash metodologiyalar esa miqdoriy aniqlikni sifatli tushuncha bilan birlashtirib, psixologik hodisalarni ko‘p qirrali anglashni ta’minlaydi. Biroq, bu taraqqiyot bilan birga, tadqiqotlarning etik asoslari, ma’lumotlar maxfiyligi va ishtirokchilar farovonligini ta’minlash masalalari yanada dolzarb tus oladi. Metodologik qat’iylik va etik mas’uliyatga rioya etish psixologiya fanining kelajakdagi ilmiy qiymati va amaliy samaradorligini belgilovchi asosiy omil bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Mirzayeva M. M., Mirzayeva N. A. "Psixologik tadqiqotlarda empirik metodlarning o‘rni va ahamiyati". Pedagogika va psixologiya, 2022, № 2. –

[2] Qurbonova G. M. "Psixologik tadqiqotlarda eksperimental metodlarning qo‘llanilishi". Zamonaviy psixologiya va pedagogika muammolari, 2023, № 1. –

[3] Xolmatova D. A. "Psixologik tadqiqotlarda statistik metodlarning ahamiyati". International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 2023, № 1. –

[4] Karimova R. R. "Psixologik tadqiqotlarning metodologik asoslari". Fan va ta'lim, 2022, № 1. –

[5] Mirzayeva N. A. "Zamonaviy psixologiyada tadqiqot metodlarining o‘ziga xos xususiyatlari". Academic Research in Educational Sciences, 2021, Vol. 2, Issue 11

[6] Xolmatova M. A. "Psixologik tadqiqotlarda intervyu metodining o‘rni va ahamiyati". Academic Research in Educational Sciences, 2021, Vol. 2, Issue 11. –

[7] Mirzayeva N. A., Mirzayeva M. M. "Psixologik tadqiqotlarda kuzatish metodining imkoniyatlari". International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research, 2023